

BARBARA GROCHULSKA
(13 X 1924 — 30 IV 2017)

Barbara Grochulska poświęciła swą naukową twórczość czasom przełomu w dziejach Polski XVIII i XIX stulecia. Badawcze szlify zdobywała na seminarium Stefana Kieniewicza w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, z którego wywodziło się wielu wybitnych historyków stulecia niewoli. Przez trzy dziesięciolecia, od lat sześćdziesiątych do osiemdziesiątych XX w., zajmowała się głównie historią gospodarczą. Początkowo przedmiotem jej dociekań pozostawało Księstwo Warszawskie. Owocem tych prac był doktorat *Handel zagraniczny Księstwa Warszawskiego. Z badań nad strukturą gospodarczą*, opublikowany w roku 1967. Na marginesie tych badań Barbara Grochulska wydała rok wcześniej zarys dziejów owego państwa w formie książki popularnonaukowej. Dwadzieścia lat później skreśliła skróconą wersję zarysu w ramach serii *Dzieje narodu i państwa polskiego*. Zeszyt ten, który ukazał się w dużym nakładzie, stanowiąc popularyzację wiedzy o historii, nosił tytuł: *Małe państwo wielkich nadziei* (1987). To sformułowanie trafnie oddawało charakter efemerycznego, ale znaczącego w świadomości Polaków tworu i weszło do obiegowego użycia. Z uwagi na, z jednej strony, przystępną formę, a z drugiej na liczne pogłębione przemyślenia, prace te do dziś stanowią istotne źródło wiedzy o napoleońskim epizodzie dziejów Polski.

W kolejnych latach Grochulska pozostawała w kręgu tematyki gospodarczej i varsavianistycznej, dokumentując to szczegółowymi studiami. Duże znaczenie miał zwłaszcza artykuł, w wersji polskiej i francuskiej, o bilansie handlowym Księstwa Warszawskiego, rozważający m.in. wpływ blokady kontynentalnej na gospodarkę satelickiego wobec Francji państwa. Wtedy też podjęła Ona temat dziejów warszawskich bankierów i rzemiosła stolicy w drugiej połowie XVIII w. Ukoronowaniem tych prac była Jej rozprawa habilitacyjna z roku 1980 — *Warszawa na mapie Polski Stanisławowskiej. Podstawy gospodarcze rozwoju miasta*. Studium to poświęcone było przemianom miasta, zwłaszcza w trzech ostatnich

dziesięcioleciach XVIII w., jako środkowoeuropejskiej metropolii. Autorka przedmiotem badań uczyniła wpływ rynków lokalnych, regionalnych i międzynarodowych na kondycję ekonomiczną stolicy, obejmując refleksją także znaczenie czynników pozagospodarczych, przede wszystkim funkcji rezydencjonalnej miasta, gdzie stale przebywał dwór królewski. Badaczka wskazała na ambiwalencję tych oddziaływań — z jednej strony monarcha i jego otoczenie stymulowały rozwój miasta, z drugiej Warszawa stawała się dla czynników opozycyjnych wobec Stanisława Augusta wcieleniem wszelkiego zła i wynaturzeń. Grochulska skupiła uwagę w szczególności na nowym na tę skalę zjawisku napływu pożyczek holenderskich, obsługiwanych przez warszawskie domy bankierskie. Podkreślała ożywczy dla gospodarki wpływ tego źródła kapitału, ale jednocześnie ryzyko z nim związane, co pokazały konsekwencje dla krajowej gospodarki, które wyniknęły z krachu banków w Holandii w roku 1793.

Po habilitacji na Uniwersytecie Warszawskim, w latach osiemdziesiątych problematyka zainteresowań badawczych Grochulskiej ewoluowała w kierunku zagadnień świadomości Polaków okresu utraty państwowości, a zarazem przemian światopoglądowych dokonujących się pod wpływem oświecenia. Zmiana zainteresowań miała, jak sądzę, związek z obserwacją rozgrywających się wówczas procesów społecznych i politycznych zogniskowanych wokół powstania Solidarności oraz zdławienia tego ruchu przez stan wojenny. W tym to czasie Uczona zajmowała się biografią Stanisława Kostki Potockiego, któremu poświęciła obszerny biogram w *Polskim słowniku biograficznym* oraz kilka artykułów. W tekstach tych starała się ukazać motywacje zmieniającej się wraz z odmianami polskiej sceny politycznej postawy właściciela Wilanowa. Ewoluowała ona od wspierającego reformy Sejmu Wielkiego klasyka po zwolennika biurokracyjnych przekształceń na modłę napoleońską i szefa rządu w czasach Księstwa Warszawskiego, a wreszcie liberała żywiącego złudzenia co do otwartości i dobrej woli cara Aleksandra I wobec konstytucyjnego Królestwa Polskiego. W artykule pod wymownym tytułem: *Dramat liberała*, w zredagowanym przez siebie tomie ofiarowanym swojemu mistrzowi, Stefanowi Kieniewiczowi, Grochulska ukazała mechanizm powstawania tej ostatniej iluzji oraz rozbrat autora *Podróży do Ciemnogrodu*, a jednocześnie ministra w Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, ze sposobem myślenia i aspiracjami młodego pokolenia na początku lat dwudziestych XIX w.

Barbara Grochulska publikowała również źródła. Dokonała opracowania wspomnień polskiej arystokratki, przyjaciółki „kulawego diabła”, czyli Talleyranda, Anny z Tyszkiewiczów Potockiej-Wąsowiczowej (1965), oraz *Dziesięciu lat wygnania* Germaine de Staël — sławnej oponentki Napoleona (1973). Piszący te słowa miał przywilej współpracy z Uczoną w związku z krytycznym wydaniem tzw. pamiętników Jakoba Johanna Sieversa — rosyjskiego ambasadora w Polsce w okresie drugiego rozbioru (1992). Wydawcom tego tomu pomocy przy tłumaczeniu opuszczonych przez dawnych polskich edytorów komentarzy pierwszego wydawcy pism Sieversa, Karla Ludwiga Bluma, udzielał mąż Barbary Grochulskiej — Zdzisław. Uczona przygotowała również do druku (wspólnie

z Eugeniuszem Szwankowskim) książkę Samuela Szymkiewicza *Warszawa na przełomie XVIII i XIX w. w świetle pomiarów i spisów* (1959).

Grochulska dochowała się grona uczniów, którzy poszli w Jej ślady jako pracownicy nauki. Uczestnikom swego seminarium, a później także nieformalnych spotkań w Jej domu po przejściu promotorki na emeryturę, dawała Ona znaczną swobodę kształtowania zainteresowań badawczych. Podejmowane przez Jej uczniów badania były bardzo różnorodne i w tym sensie nie wytworzyła własnej szkoły. W głębszym znaczeniu jednak wszyscy Jej uczniowie wykazują wrażliwość na tematykę świadomości i jej przemian u Polaków schyłku XVIII w. i pierwszych dziesięcioleci XIX, na którą starała się ich wyczerpująco przygotować. Spośród uczniów pracę naukową kontynuują Martyna Deszczyńska, Małgorzata Gmurczyk-Wrońska, Maciej Mycielski, Magdalena Ślusarska, i piszący te słowa. Wachlarz ich badań jest szeroki — od problematyki dziejów Kościoła i kultury politycznej elit Królestwa Polskiego po osiemnastowieczne media, a nawet emigrację polską we Francji i stosunki polsko-francuskie w XIX i XX w. Uczestnikami wielu wspomnianych spotkań z udziałem Grochulskiej był też Jarosław Czuby, zwłaszcza gdy pracował nad monografią Księstwa Warszawskiego, a jego mistrz, Jerzy Skowronek, zginął w wypadku. Profesor przewodniczyła kapitule nagrody im. Jerzego Skowronka, którego bardzo ceniła jako badacza, człowieka i przyjaciela.

Urodzona 13 października 1924 r. w Worowicach koło Płocka, Barbara Grochulska z domu Szemplińska (córka Marii i Antoniego) wywodziła się ze środowiska ziemiańskiego. Jej ojciec hodował konie, tzw. remonty na potrzeby armii. Po wybuchu wojny rodzina została wysiedlona z terenu wcielonego do Rzeszy i znalazła się w Warszawie, z wyjątkiem ojca, który został aresztowany i wysłany do obozu koncentracyjnego w Dachau, gdzie zmarł. Podczas okupacji Barbara Grochulska należała do Armii Krajowej, a w powstaniu warszawskim uczestniczyła jako sanitariuszka. Jeszcze przed powstaniem, w roku 1944 zdała w Warszawie maturę w ramach tajnego nauczania, a w listopadzie 1946 podjęła studia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Po wojnie wykazywała się wielkim poczuciem odpowiedzialności za pozbawioną środków utrzymania rodzinę, pracując m.in. jako księgowa w warszawskim oddziale YMCA. Już jako pracownik Instytutu Historycznego UW udzielała pomocy studentom represjonowanym podczas wydarzeń marcowych w roku 1968. W okresie PRL zachowała wewnętrzną autonomię i nie dała się zwieść pokusom obcej jej środowiskowo i światopoglądowo władzy. We wrześniu 1980 r. wstąpiła do Solidarności, stając się aktywnym członkiem jej struktur na Uniwersytecie. Po wprowadzeniu stanu wojennego jeździła do obozów internowania w celu niesienia pomocy uwięzionym członkom Solidarności. Równocześnie miała silnie rozwinięte poczucie odpowiedzialności nie tylko za najbliższą rodzinę (dochowała się synów Tomasza, doktora fizyki, i Macieja, absolwenta AWF w Warszawie, a od nich wnuków i prawnuków), ale także dalszą rodzinę, wobec której świadomie przyjęła rolę zwornika, skupiając jej różne gałęzie i utrwalając więź, tak trudną do utrzymania w warunkach przymusowego rozproszenia środowiska

byłych ziemian. Dla swych uczniów była źródłem intelektualnej i życiowej inspiracji, przedmiotem podziwu dla Jej zawsze godnej i wykwintnej w formie postawy — tak w sporach naukowych, jak i w życiu obywatelskim. Obok mądrości, emanowała z Niej wrażliwość na problemy innych, ciepło i dobroć.

Zmarła 30 kwietnia 2017 r. Pozostawiła po sobie wdzięczną i krzepiącą pamięć.

Piotr Ugniewski
(Warszawa)